

Є. Ф. ПОКРОВСЬКА

КУРГАНИ ПЕРЕДСКІФСЬКОГО ЧАСУ В БАСЕЙНІ р. ТЯСМИН

Внаслідок успішного дослідження поселень передскіфського часу (VIII—VII ст. ст. до н. е.) на території Середнього Придніпров'я, проведеного в останні роки, було зібрано багато цікавого матеріалу, який характеризує певний історичний етап розвитку населення Лісостепу. Але для всебічного з'ясування соціально-економічного життя населення та питань його етнічного походження матеріалів тільки місця поселення недостатньо, і велике значення в цьому відношенні має матеріал одночасних їм поховань, на жаль, досі мало вивчених.

Вже О. А. Спицин¹, зважаючи на важливість значення пам'яток кінця епохи міді — бронзи для вивчення місцевих основ походження культури скіфського часу, спробував виділити групу перехідних курганів. Але, взявши за основу датування спорудження і обряд поховання, він недостатньо приділив уваги їх інвентарю. Це привело до того, що в одну групу потрапили кургани не тільки перехідні, але й усіх періодів скіфського часу, які мали в обряді загальні ознаки з похованнями бронзи.

Порівняння даних, одержаних на городищах передскіфського часу, відкритих на території басейну р. Тясмин, з матеріалами численних курганів, розкопаних тут ще в дореволюційний час, дозволили по-новому підійти до датування багатьох з них і виділити з числа курганів кілька одночасних поселенням передскіфського часу.

Наявність обряду трупопалення в більшості виділених нами поховань передскіфського часу робить їх особливо цікавими, бо цей обряд, пануючий в культурі полів поховань, привертає серйозну увагу дослідників, які займаються питанням слов'янського етногенезу.

В цій статті подано аналіз ряду поховань передскіфського часу, які через недостатню або цілковиту відсутність публікацій їх інвентаря не зовсім правильно датувались або взагалі залишались поза увагою дослідників, а саме: поховання кургана 185 біля м. Сміли, ряд курганів Оситняжського могильника та курган 52 з могильника біля с. Гуляй-Городок (кол. Гуляй-Город).

Курган 185. Особливий інтерес являє курган 185 могильника Д біля р. Тенетинка². Могильник розташований в лісі, ліворуч від шляху з м. Сміли до с. Михайлівки (кол. Пруси), складається близько з 30 курганів, які здебільшого належать до скіфського часу (кургани 183, 198 датуються V ст. до н. е.).

¹ А. Спицин, Кургани скифов-пахарей, ИАК, вып. 65, П., 1918, стор. 88—99.

² А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. II, СПб, 1894, стор. 87.

В насипу кургана (висота 2,75 м) виявлена обпалена земля, вугілля, рештки обпалених людських кісток.

Під насипом на ґрунті або трохи вище ґрунту значний простір був зайнятий похованнями з трупоспаленням. Обпалені кістки дорослих і дітей були складені в посудини або знаходились навколо них. Іноді малі посудини з кістками були накриті зверху великими посудинами, перевернутими догори дном. Всього відкрито до 20 посудин великих та малих розмірів, між ними знайдено срібний дитячий браслет, що розпався.

О. О. Бобринський, який досліджував цей курган, відмічає, що „великі урни, погано випалені, наділені недбало виробленим обідком, цілком подібні до глиняних посудин, які зустрічаються в скіфських могильниках біля Гуляй-Города“¹ і посилається на рисунки деяких з них². Ці рисунки зображують посудини типу банки з гладким валиковим пояском на плічках або з валиком, обробленим пальцьовими поглибленнями на плічках та рядом проколів під вінцями, тобто добре відомі на поселеннях передскіфського часу (кінця IX—VII ст. ст. до н. е.).

У колекціях Київського історичного музею збереглись (хоч більшість і в уламках) дев'ять посудин з 20 знайдених О. О. Бобринським в кургані 185: одна велика неорнаментована посудина типу банки³ (рис. 1, 8). Виробка грубувата, поверхня нелощена, шершава, жовтосірого кольору. Висота 16,5 см.

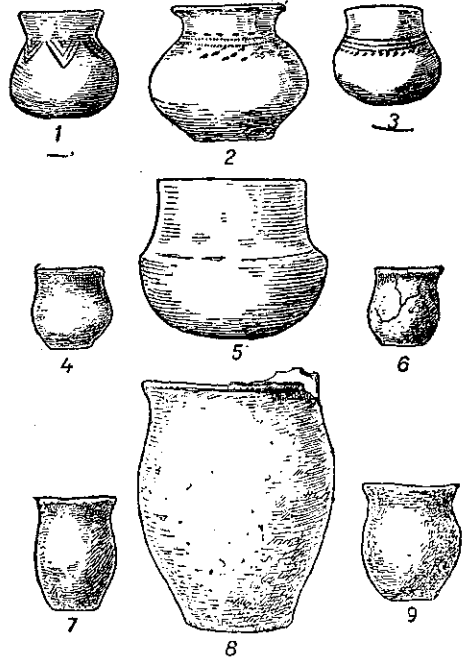

Рис. 1. Посудини з кургана 185 могильника Д на р. Тенетинка. Рис. 8 — $\frac{1}{6}$ н. в., всі останні — $\frac{1}{4}$ н. в.

Чотири малі посудини висотою 4,4—7,5 см витягнутої горщикоподібної та банкоподібної форми, з відігнутими вінцями; поверхня нелощена, бурого кольору (рис. 1, 4, 6, 7, 9).

Невелика посудина (висота 8,6 см) горщикоподібної форми, звужена до дна, з відігнутими вінцями та з плоским дном, старанної обробки, з лощеною поверхнею яснобурого кольору і з орнаментом у вигляді пояса з косих наколів та рисок, що нанесені дрібним зубчастим штампом (рис. 1, 2).

Мала круглотіла посудина (рис. 1, 3) з трохи звуженим до гори горлом орнаментована недбало наколами та різьбленими поясками (висота 6,7 см).

Посудина типу круглотілих (висота 6,8 см) з трохи сплющеним дном, з навскіс поставленими прямими вінцями, нелощена жовтуватого кольору, орнаментована заштрихованими кутами, що спускаються з плічків (рис. 1, 1).

Круглотіла посудина з прямою високою шийкою (висота 10,2 см) з закрайкою, яка відділяє шийку від округлого плічка. В середині дна є кругла ямка (рис. 1, 5).

¹ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. II, СПб, 1894, стор. 91.

² Там же, табл. III, рис. 2 і 16.

³ Там же, табл. VI, рис. 6.

П. Д. Ліберов відносить поховання кургана 185 до середини, навіть до пізньоскіфського часу¹, наводячи цей курган як приклад безпосереднього зв'язку культури скіфського часу з культурою полів поховань. Але уважний аналіз інвентаря цього кургана дозволяє зробити інші висновки.

Головним аргументом для пізнього датування цього кургана П. Д. Ліберов вважає, по-перше, відсутність черпаків, які, в його уявленні, майже обов'язкові у похованнях ранньоскіфського часу; по-друге, він знаходить спільні форми між посудинами кургана 185 та посудинами Корчоватського та Зарубинецького могильників. Але серед описаних вище посудин кургана 185 немає таких форм, які можна було б співставити безпосередньо з посудинами полів поховань.

Посудина (рис. 1, 1), яку П. Д. Ліберов наводить для порівняння з посудинами післяскіфського часу, не характерна для могильників зарубинецько-корчоватського типу. Крім того, типовий для епохи бронзи орнамент цієї посудини у вигляді заштрихованих трикутників, які спускаються з плічків, ніяк не можна віднести до пізньоскіфського, а тим більше до часу полів поховань. Прикраси „у вигляді скобок та сосків на плічках і брюшках“² зовсім не зустрічаємо в кургані 185.

Малі посудинки типу кургана 185 (рис. 1, 4, 6, 7, 9) добре відомі на селищах білогрудівського типу³, але самі по собі не можуть бути датованою ознакою, тому що зустрічаються і пізніше, хоч і значно рідше.

Аналогічну посудину горщикоподібної форми, в сполученні з штампованим дрібнозубчастим орнаментом, а також з орнаментом, зробленим наколами, ми знаходимо на селищах VIII—VII ст. ст. до н. е.⁴, але вони не відомі в полях поховання.

Форма круглотілих посудин („кубків“) кургана 185 є більш ранньою порівнюючи з круглотілими посудинами скіфського часу. Ця форма веде своє походження від епохи бронзи і з початку залізного віку поширюється в Лісостепу Придніпров'я.

Відсутність же черпаків „скіфського типу“ в складі кераміки поховань кургана 185 не дивна, бо в перехідний від бронзи до заліза час (час городищ чорноліського типу) на Тясміні вони майже не зустрічаються. Але і в ранньоскіфський час наявність їх в кожному з поховань не була обов'язковою.

Таким чином, увесь комплекс кераміки кургана 185 аналогічний кераміці городищ біля Залевок та Чорного лісу і тому ці поховання належать до VIII, можливо, кінця IX — початку VII ст. ст. до н. е., але аж ніяк не до часу переходу від скіфського до полів поховань.

Єдиним металевим предметом з поховання кургана 185 є дитячий срібний браслет (розпався). Поява срібла не може бути ознакою для підвищення дати кургана 185, тому що знахідки виробів з срібла були відомі ще з часів епохи бронзи.

Кургани біля с. Оситняжка. Обряд трупоспалення зустрічається в ряді курганів могильника біля с. Оситняжки, на захід від р. Тясмин⁵. Могильник розташований за 2,5 км на південний схід від села,

¹ П. Д. Ліберов, Скифские курганы Киевщины, КСИИМК, вып. XXX, М., 1949, стор. 98; К вопросу о связях культуры полей погребения с культурой скіфского времени на Киевщине, КСИИМК, вып. XXXIV, М., 1950, стор. 78—79.

² Там же, стор. 82.

³ Коротке звітження ВУАК за археологічні дослідження року 1926, К., 1926, стор. 80; О. І. Тереножкін, Поселення білогрудівського типу біля Умані, Археологія, т. V, К., 1951, табл. II, рис. 1—5, 7, 9, 10, стор. 177.

⁴ О. І. Тереножкін, Розвідки і розкопки 1949 р. в північній частині Кіровоградської обл., Археологія, т. VII, К., 1952, табл. V, 6, 8; Є. Ф. Покровська, Поселення VIII—VI ст. ст. до н. е. на Тясміні, Археологія, т. VII, К., 1952, табл. II, стор. 51.

⁵ В. В. Хвойко, Раскопки курганов у с. Оситняжки, Чигиринського уезда, Київської губернії, АЛЮР, № 1—2, 1904, стор. 7—12.

на височині, обмежений з південного сходу глибоким яром. Він складався приблизно з 50 курганів, серед яких один досягає 8 м висоти, три-чотири кургани — до 2 м, а всі інші — незначної висоти (до 1 м) або були цілком розорані.

В. В. Хвойко дослідив тут 13 курганів, згодом М. Ю. Бранденбург розкопав ще два ¹.

Короткий, а іноді недостатньо переконливий опис розкопок цих курганів, який видав В. В. Хвойко, недосить зрозумілий, а тому не завжди можна цілком упевнено поєднувати інвентар з тим чи іншим похованням за нумерацією В. В. Хвойко. Проте загальне враження, яке справляє цей могильник з похованнями від перехідного часу до IV—III ст. ст. до н. е.; робить його особливо інтересним. Частина інвентаря цього могильника, яка збереглася у Київському історичному музеї, дає досить підстав віднести кургани 3, 5, 8, 10 до перехідного часу. Вони мають вже поруч з ознаками часу бронзи ознаки скіфського часу, які являють ніби з'єднуючу ланку між часом бронзи та скіфським.

У древніших курганах цього могильника, за спостереженнями В. В. Хвойко, був своєрідний обряд поховання: безпосередньо під тонким шаром чорнозему виявлені куски печини, які вкривали заглиблені (глибина 0,35—0,7 м) в ґрунт та обпалені площадки, де знаходилися поховання. В. В. Хвойко вказує, що в кургані 8 навколо обпаленої площадки збереглись рештки обпалених стін, а на грудках глини, які вкривали площадку, — відбитки лози та жердин.

Спалювання покійників проводилось, як припускає В. В. Хвойко, на місці, одночасно з спалюванням похоронної споруди.

Розглянемо докладно кожний з цих курганів.

Курган 3 має ледве помітний насип. На глибині 0,35 м виявлена яма довжиною 5 м та шириною 3 м (глибина її не відмічена). Яма засипана грудками дуже перепаленої глини. На обпаленому дні коло південно-західної стіни стояло в кутках по одній посудині, поруч з якими лежали перепалені кістки двох кістяків. Коло південно-східної стіни ями знайдена ще одна посудина у вигляді глечика, біля якої знаходились перепалені кістки третього покійника.

В кургані 5 знайдено дві посудини і черпак. Серед них лежали перепалені людські кістки. Подібна картина спостерігалася і в кургані 10, де на обпаленій площадці людські кістки лежали серед двох посудин у вигляді глеків та трьох перевернутих догори дном мисок.

В кургані 8 на обпаленій площі лежали поруч в скорченому положенні два перепалені кістяки, а навколо них — уламки десяти посудин, серед яких були й черпаки.

Спосіб трупоспалення, описаний В. В. Хвойком ², викликає заперечення; імовірніше припустити, що спалювалася якась дерев'яна споруда над похованими. В похованнях VI—V ст. ст. до н. е. на Тясміні та на Росі такий похоронний звичай був досить розповсюджений.

Збереглась лише частина посуду з оситняжських курганів, але комплекс їх можна відновити з допомогою докладних описів, які є в інвентарних книгах Київського історичного музею.

В комплекс входили посудини банкоподібної та тюльпаноподібної форми, черпаки, миски та круглодонні посудини.

Банкоподібної форми посудина (інв. № 17994) з кургана 10, має витягнуті пропорції тулуба (рис. 2, б) з ледве опуклим профілем стінки та відігнутими вінцями; під краєм розміщується поясок проколів, а на плічках — валик, розчленований пальцьовими ямками (висота 21,5 см). Ця посу-

¹ Журнал раскопок Н. Е. Бранденбурга, 1888—1902, СПб, 1908, стор. 138, кургани 222 та 223.

² В. В. Хвойко, Древние обитатели Среднего Приднепровья, К., 1913, стор. 34.

дина цілком аналогічна посудинам, розповсюдженим на городищах та селищах, датованих VIII—VII ст. ст. до н. е. Такої ж форми дві посудини знайдено в кургані 8. Одна з них (інв. № 18039) висотою 19 см, з згладженою, жовтого кольору поверхнею, оздоблена гладким валиковим пояском на плічках (залишилась лише частина посудини, рис. 2, 3). Друга — з проколами під краєм вінець, або без валикового пояса

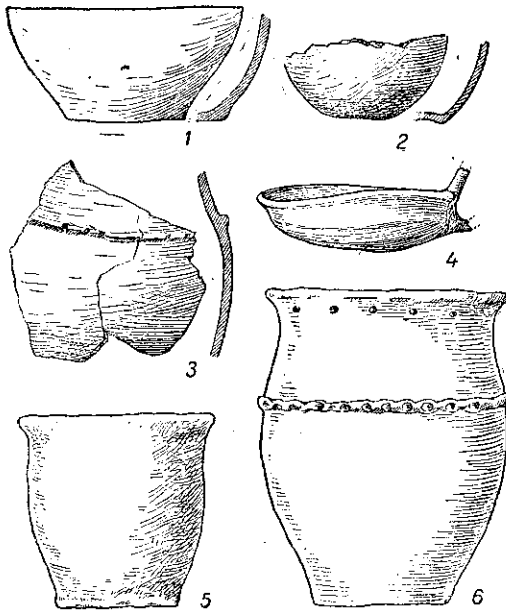

Рис. 2. Посудини з Оситняжських курганів. $\frac{1}{4}$ н. в.

(інв. № 17991). Банкоподібна посудина меншого розміру (висота 12 см) знайдена в кургані 5. По інвентарному опису (інв. № 17989) хвилястий валик з проколами був розташований під краями вінець.

До іншого варіанту банкоподібних посудин належить посудина з кургана 3 (рис. 2, 5) з розширенням у верхній частині тулуба і з відігнутими вінцями. Поверхня всіх посудин жовтувата або жовтосіра, без лощіння.

З мисок збереглась лише одна, з кургана 10. Це глибока миска, конічної форми, з трохи опуклою стінкою та з плоским дном; край зрізано прямо, без загину. Поверхня рожевого кольору, шорстка (рис. 2, 1, інв. № 17996). Аналогічні миски, але кращого виробу зустрічаються на городищах біля сс. Залевки, Суботів, датованих

VIII—VII ст. ст. до н. е., проте подібні миски є і на селищі Тарасова Гора (VII—VI ст. ст. до н. е.).

В кургані 8 знайдено уламок нижньої частини круглотілої посудини з поглибленнями у центрі дна, грубуватої виробки (рис. 2, 2, інв. № 17992); поверхня шершава, рожевого кольору. Формою посудина подібна до посудини з кургана 185 (рис. 1, 5), але поверхня її, на відміну від поверхні оситняжської посудини, трохи лощена.

До складу кераміки оситняжських поховань входили і черпаки (в курганах 5 і 8) — форма, характерна вже для ранньоскіфського часу. Черпак з кургана 5 (інв. № 7080) являє плоску, широко відкриту, недбало зроблену мисочку з округлим денцем, посередині якого є невелика вм'ятина. Поверхня черпака злегка залощена, бура, майже чорна. Від високої ручки залишились лише уламки (рис. 2, 4). Черпак з кургана 8 не зберігся. Судячи з інвентарного опису (№ 17993), він був подібний до попереднього, мав високу ручку з відростком і плоску чашечку (висота 4, діаметр отвору 12, висота з ручкою 10,5 см).

Таким чином, керамічний комплекс оситняжських курганів з трупоспаленням являє характерне сполучення ознак періоду бронзи (валик на тулубі посудини, форма мисок) з ознаками ранньоскіфського часу на Тясміні (валик по краю вінець, черпаки). Необхідно відзначити, що така типова для ранньоскіфського часу риса, як різний орнамент на круглодонних посудинах і черпаках, в цей час ще відсутня. Особливостями обряду трупоспалення та подібністю кераміки розглянуті вище оситняжські кургани близькі до поховань кургана 185 могильника на р. Тенетинка.

Курган 52. Своєрідні форми похоронної споруди і обряду виявлені в цьому кургані могильника перехідної групи біля с. Гуляй-Городок (кол. Гуляй-Город), Смілянського району, на правому березі р. Тясмин¹. Могильник складався приблизно з 400 курганів, більшість яких майже цілком розорана. Кургани належать переважно до скіфського часу, деякі — відносяться до кінця епохи бронзи.

Насип кургана 52 висотою до 1,8 м прикривав велику ґрунтову квадратну могильну яму з стороною до 7 і глибиною до 2,3 м. Яма була покрита дерев'яним накатом, стіни обкладені товстим шаром дерева. На дні, в середній частині ями, прокопані чотири паралельні канавки і в кожену з них покладено по одному покійнику головою на захід. В головах у кожного з них стояли по дві-три посудини. Серед уламків посудин знайдена невеличка спіралеподібна бронзова бляшка (рис. 3, 5). Без-

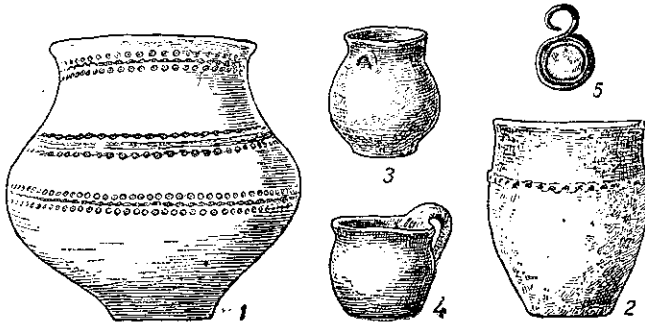

Рис. 3. Посудини з кургана 52 біля Гуляй-Города.

посередньо над цими похованнями лежав дерев'яний накат, який спирався, мабуть, на дерев'яні стіни. Над ним, другим ярусом, були покладені три покійники головами на північ. В головах у кожного з них знайдені уламки посудини. Відстань між накатом, що прикриває яму, та верхнім ярусом поховань — 1,4 м.

Такі колективні поховання, розташовані ярусами, подібні ярусним похованням в насипу епохи бронзи, і не властиві для скіфського часу.

Про раннє датування всіх поховань кургана 52 свідчить аналіз знайденого біля них посуду. О. О. Бобринський відзначає „дуже великі урни, цебрики, чарочки, горщики з ручками та без них“². Всі ці посудини знайдені в уламках, але встановлено, що „форма їх — некрасива, узорі досить прості з рисочок та крапок, обробка дуже груба“.

Всього біля похованих знайдено до десяти посудин, чотири з них описані О. О. Бобринським³. Одна посудина має низько поставлені округлі плічка і досить високу циліндричну шийку, з широко відігнутими вінцями (висота 28 см). Посудина орнаментована трьома поясами (під вінцями, над і на перегині плічка), складеними з різноманітних комбінацій штампованих кружків ромбів та рисок, з слідами білої інкрустації (рис. 3, 1)⁴.

¹ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. I, СПб, 1887, стор. 109.

² Там же, стор. 111—112.

³ Там же, табл. III, рис. 5, 7, 16, 17.

⁴ За розмірами, вказаними в інвентарному описі каталога Київського історичного музею за № 22414 (висота 28, діаметр тулуба 35, діаметр вінця 23 см), ця посудина має значно ширші пропорції тулуба й вінця, ніж на таблиці Бобринського. На нашій таблиці посудина реконструйована за інвентарним описом.

У Київському історичному музеї зберігаються уламки цієї посудини. Тісто грубе, слабо випалене, рожево-сірувата поверхня без лощіння. Подібний посуд зустрічаємо на поселеннях чорноліського типу; вживання в орнаменті інкрустації відоме вже з білогрудівського часу.

Досить близьку аналогію за обробкою, формою та технікою орнаменту знаходимо на селищі Тарасова Гора (VII—VI ст. ст. до н. е.). Крім того, можна порівняти орнамент цієї посудини з орнаментом, добре

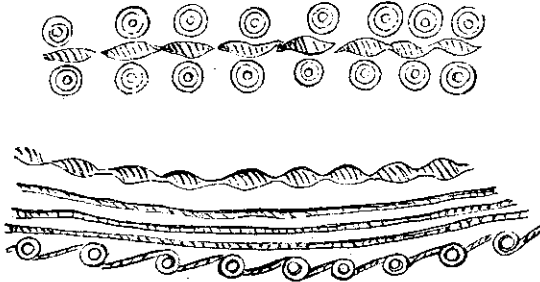

Рис. 4. Деталь орнаменту посудини з кургана 52. $1/2$ н. в.

відомим у Молдавії, який відноситься до часу, в усякому разі, не пізніше VII ст. до н. е.¹

Друга посудина являє собою середнього розміру (висота близько 12 см) грубий банкоподібний глечик з ручкою, відтягнутою від краю (рис. 3, 4). Такі форми зовсім не перечать тому, щоб віднести і цю посудину до передскіфського часу. Аналогічна посудина,

наприклад, була знайдена на Суботівському городищі² (IX—VII ст. ст. до н. е.).

Третя посудина³ безсумнівно може бути віднесена до групи тих банкоподібних посудин передскіфського часу, для яких характерні проколи під вінцями та розчленований пальцьовими поглибленнями валик на тулубі, тобто до звичайних для тясминських городищ та селищ посудин як перехідного, так і ранньоскіфського часу (VII—VI ст. ст. до н. е.).

Ще одна подібна посудина чорноліського типу з кургана 52 значиться в інвентарному каталозі Київського історичного музею за № 22 398. Вона оздоблена в верхній частині тулуба „рельєфною смугою з нігтьовим орнаментом“. Висота її 20,5 см (рис. 3, 2).

Деякий сумнів викликає рис. 17 на табл. III з книги Бобринського. Тут зображена округла і досить сильно профільована посудина типу горщика з високою шийкою (рис. 3, 3), з якимось наліпом майже під відгином вінець. Можна було б припустити, що це звичайний для кераміки полів поховань „луноподібний підвіс“, на який звернув особливу увагу П. Д. Ліберов⁴, або псевдоручка. Проте малоймовірно, щоб до добре формованих та лощених ранньослов'янських посудин могла належати посудина грубої виробки, яка саме характеризує весь комплекс посудин з кургана 52. Форма наліпа посудин полів поховань модельована дуже чітко і завжди розташована на плічковій частині. Крім того, сама форма посудини, її профіль та закраїна біля дна неможлива для вказаного типу посудин часу полів поховань.

Таким чином, віднести цю посудину до пізнього часу неможливо. Разом з тим досить близькі аналогії до неї зустрічаємо на Суботівському та Чорноліському городищах (рис. 2).

У фондах Київського історичного музею зберігались до Великої Вітчизняної війни деякі посудини з курганів Гуляй-Городського могильника із збірки Бобринського, від яких залишилися лише уламки, без номерів курганів, в яких вони знайдені, але цілком можна припустити, що деякі

¹ Матеріал Г. Д. Смирнова з розкопок 1946 р. в с. М. Сахарна.

² Матеріал О. І. Тереножкіна з розкопок 1951 р.

³ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. I, табл. III, рис. 16.

⁴ П. Д. Ліберов, Скифские курганы Киевщины, КСИИМК, вып. XXX, М., 1949, стор. 98; К вопросу о связях культуры полей погребения с культурой скифского времени на Киевщине, КСИИМК, вып. XXXIV, М., 1950, стор. 82.

з них належать похованню кургана 52. Ці посудини за формою (тюльпано- або банкоподібні) та орнаментом (гладкий валиковий поясок на тулубі з замкненими¹ та розведеними кінцями та з проколами під краєм вінець)² цілком аналогічні посудинам білогрудівського та чорноліського типу.

Бронзова спіралеподібна бляшка, знайдена біля покійників нижнього ярусу кургана 52 (рис. 3, 5), нагадує спіралеподібні підвіски, розповсюджені в Лісостепу в кінці епохи бронзи.

Все сказане дозволяє розглядати весь комплекс посудин, знайдених в кургані 52, як відносно одночасний і датувати його передскіфським часом — VIII—VII ст. ст. до н. е., можливо, кінцем IX—VII ст. ст. до н. е.

Таким чином, розглянута група курганів, яка віднесена нами до передскіфського часу, містила в собі, в основному, колективні поховання (від двох до двадцяти) з трупоспаленням та трупопокладенням.

Трупоспалення, як свідчить обпалений ґрунт в могилах, зроблено на місці (на рівні горизонту, в мілких ґрунтових ямах або на заглиблених у ґрунт площадках).

Перепалені людські кістки склалися в посудини або купками біля них. Іноді спалювали якусь дерев'яну споруду над похованням, що привело до спалювання також і трупів.

В кургані 52 колективні поховання з трупопокладенням відкриті в глибокій ґрунтовій ямі з рештками дерев'яної споруди.

Випадки колективних поховань передскіфського часу з трупопокладенням, серед яких зустрічаємо і ґрунтові „ярусні“ поховання, відомі і на інших територіях Лісостепу, наприклад, поховання могильника біля с. Луки-Врублівецької на Дністрі³. Тут виявлено застосування обрядів трупопокладення та трупоспалення. Але ці поховання різко відрізняються від Придніпровських як поховальним обрядом, так і спорудами (використання каменю).

Кілька могильників з трупоспаленнями VIII—VII ст. ст. до н. е. стали відомими в лісостеповому Придніпров'ї завдяки бронзовим „браслетам“, знайденим в похованнях. Ці „браслети“ подібні до відбитків з суботівських ливарних формочок⁴.

До передскіфського часу можна віднести і одиничні поховання з трупопокладенням та трупоспаленням у неглибоких могильних ямах під невисоким насипом, наприклад, в кургані 55 біля с. Бобриця, Канівського району, яке супроводжувалось посудом баночного типу з проколами під краєм вінець, черпаком з високою ручкою та з бронзовим кільцем⁵.

Рис. 5. Уламок посудини з Суботівського городища. Н. в.

¹ N. Makarenko, La civilisation des Scythes et Hallstatt, ESA, V, стор. 25, 26, рис. 4, інв. № 22396.

² Аналогії див.: „Корочки“ Спицина, 5—323, лист 80, інв. № 22408; № 22395 інвентарного опису Київського історичного музею.

³ І. Г. Шовкопляс, Курганний могильник передскіфського часу на середньому Дністрі, АП, т. IV, К., 1952, стор. 5; І. Г. Шовкопляс, Е. В. Максимов, Дослідження курганного могильника передскіфського часу на середньому Дністрі, Археологія, т. VII, К., 1952, стор. 89.

⁴ А. І. Тереножкин, Поселення и городища в бассейне реки Тясмин, КСИИМК, вып. XLIII, М.—Л., 1952, стор. 90.

⁵ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. III, СПб, 1901, стор. 125.

Можливо, до цього ж або ще ранішого часу належить поховання в обпаленому зрубі біля с. Гамарня¹.

Отже, можна відзначити, по-перше, різноманітність форм похоронного обряду та похоронних споруджень передскіфського часу, що свідчить про те, що лише ці ознаки, без аналізу їх інвентарів, не можуть визначити час та етнічну приналежність похованих. По-друге, трупоспалення в передскіфський час займає досить значне місце в похоронному обряді племен лісостепового Правобережжя.

Обряд трупоспалення був добре відомий на всьому лісостеповому Придніпров'ї ще з самого початку епохи міді—бронзи.

До початку епохи бронзи (або пізньотрипільського часу) відносяться великі безкурганні могильники з трупоспаленням, відкриті в останні роки на піщаних дюнах лівого берега Дніпра, поблизу Києва (Софіївка, Чернин, Червоний Хутір), де в кожному з поховань знайдені посудини з перепаленими людськими кістками або купки таких кісток, покладених біля посуду.

Відомі поховання з трупоспаленням того ж, приблизно, може й пізнішого часу, на могильниках біля с. Колодистого², в якому обряд трупоспалення сполучався з трупопокладенням. Подібне явище спостерігаємо і в кургані, що знаходився між селами Верем'я та Стретівка³.

Трупоспалення в ямах овальної форми, які відносяться до епохи середньої бронзи, відомі в могильнику біля с. Народичі, Коростенського району⁴. Рештки могильника з трупоспаленням в урнах кінця епохи бронзи відкриті В. М. Даниленком на піскуватих погорбованнях берегів Дніпра, біля с. Бобриця⁵.

Таким чином, трупоспалення з складанням праху в посудини та біля них, будучи основним обрядом в культурі полів поховань, мало широке розповсюдження на території лісостепової України (головним чином на Правобережжі) від початку епохи бронзи, добре відоме в передскіфський час і в зміненому вигляді зустрічається в скіфський час. Проте поки що не виявлено наявності цього обряду на території причорноморських та приазовських степів.

Досліджуючи ряд поховань з трупоспаленням, В. В. Хвойко в свій час звернув увагу на древність цього обряду на Середньому Придніпров'ї і вважав, що такі поховання належать місцевому населенню, яке жило тут давно і належало до предків слов'ян⁶.

Припущення В. В. Хвойка підтверджують роботи радянських дослідників⁷. Обряду трупоспалення скіфського часу надається особливе значення як одному з основних показників безпосереднього зв'язку культури полів поховань з культурою скіфського та передскіфського часу.

Таким чином, обряд трупоспалення на території лісостепового Придніпров'я є місцевим; басейн р. Тясмин цілком можна вважати правобережною, південною межею його розповсюдження.

Можливо, що незначна глибина більшості поховань з трупоспаленням та трупопокладенням, часто розташованих на рівні горизонту і, звичайно,

¹ Д. Я. Самоквасов, Могила Русской земли, М., 1890, стор. 8, 9.

² А. А. Спицын, Раскопки близ с. Колодистого Киевской губернии, ИАК, вып. 12, СПб, 1904, стор. 122—125.

³ Могили між Верем'ям і Стретівкою, Матеріали до Українсько-Руської етнології, т. III, Львів, 1900; стор. 1—3.

⁴ І. Ф. Левницький, Станція в ур. Піщаному біля Народич, Антропология, IV, К., 1931, стор. 231—232.

⁵ Матеріал розвідки 1950 р. експедиції „Великий Кнів“.

⁶ В. В. Хвойко, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, К., 1913, стор. 97; Раскопки курганов у с. Оситняжки, Чигиринского уезда, Киевской губ., АЛЮР, 1904, № 1—2, стор. 11—12.

⁷ М. И. Артамонов, Происхождение славян, Л., 1950, стор. 25; П. Д. Либеров, К вопросу о связях культуры полей погребения с культурой скифского времени на Киевщине, КСИИМК, вып. XXXIV.

під невеличкими насипами, сприяли їх знищенню. Інакше важко пояснити впадаючу в очі невідповідність між такою малою кількістю відомих на Тясміні і взагалі на лісостеповому Правобережжі поховань передскифського часу та кількістю одночасних їм городищ та селищ, виявлених дослідниками тільки за останні роки.

Е. Ф. ПОКРОВСКАЯ

КУРГАНЫ ПРЕДСКИФСКОГО ВРЕМЕНИ В БАССЕЙНЕ р. ТЯСМИН

Резюме

Анализ материала мест поселений предскифского времени, исследованных за последние годы на территории бассейна р. Тясмин, позволил выделить из числа известных здесь курганов ряд таких, погребения которых одновременны этим местам поселений: курган 185 могильника Д у р. Тенетинки, ряд курганов Оситняжского могильника и курган 52 могильника у с. Гуляй-Городок, Смелянского района, Киевской обл.

Эти погребения из-за недостаточной и даже в некоторых случаях и полной неопубликованности их инвентаря не совсем правильно понимались или же вовсе оставались вне внимания исследователей.

Курган 185 содержал в себе коллективные погребения с трупосожжением. До 20 сосудов были наполнены жжеными человеческими костями, лежавшими так же кучками и возле сосудов. Среди обломков сосудов найден серебряный, распавшийся детский браслет.

Погребения с трупосожжениями содержали и Оситняжские курганы 3, 5, 8, 10. Сожженные кости двух-трех погребенных лежали возле сосудов на обожженных, углубленных в грунт площадках или в неглубоких ямах с сожженной деревянной конструкцией. В кургане 8 два обожженных костяка лежали в скорченном положении рядом. Возле них обнаружено до 10 сосудов.

В кургане 52, в глубокой могильной яме с деревянной конструкцией, открыто коллективное погребение с трупоположением. На дне ямы в специальных канавках лежали четыре костяка в вытянутом положении. Над ними, на деревянной крыше в противоположном направлении, лежали три костяка. Погребения сопровождалось сосудами и бронзовой спиралевидной привеской.

Форма и орнамент сосудов, сопровождавших все эти погребения с трупосожжением и трупоположением, — банки с валиковым пояском на плечиках сосудов и с проколами под краем венчика, миски и круглотельные сосуды древних типов — вполне аналогичны керамике тясминских городищ и селищ VIII—VII вв. до н. э. Наряду с этими, имеются признаки, сближающие некоторые из погребений (например, оситняжские) с уже раннескифским временем (черпаки, валик под краем венчика у баночных сосудов).

Трупосожжение с помещением праха в сосуды или возле них, будучи основным обрядом в культуре полей погребений, имело широкое распространение, наряду с трупоположением, на территории лесостепной Украины еще от эпохи бронзы: оно хорошо известно на всем Приднепровье в предскифское время и в несколько измененном виде встречается и в скифское время.

Этот обряд на территории лесостепного Приднепровья является местным; бассейн р. Тясмин можно считать правобережной южной границей его распространения.